

I. S. KON

O „HISTORIZME“ BENEDETTA CROCEHO

Medzi idealistickými filozofmi 20. stor., ktorí mali silný vplyv na buržoázne historické myslenie, zaujíma popredné miesto Benedetto Croce (1866—1952). Jeho názory mali značný ohlas nielen v širokých vrstvách talianskej inteligencie, ale aj v západoeurópskej inteligencii vôbec. Taliansky marxistický filozof Carlo Salinari píše, že Croce bol svojho druhu práporom pre celú generáciu talianskej inteligencie. „Čo sme vtedy nachádzali my, mladí antifašisti, v knihách dona Benedetto? Nachádzali sme tam predovšetkým polemiku a boj proti pozitivizmu a determinizmu; nachádzali sme v nich dialektiku, neustále vznikanie, realitu v pohybe, neuzavretú do statických schém. Nachádzali sme tam zmysel dejín a výzvu konkrétne ich interpretovať v polemike s abstraktnou logikou, s metafyzikou, s profesormi filozofie, ktorí si nárokovali vysvetliť svet bez jeho poznania, iba pomocou formuliek, ktoré sa zrodili v ich osamelom mozgu. Nachádzali sme tam výzvu k slobodnej svetskej kultúre, výzvu vrátiť sa k smeru veľkej európskej kultúry; výzvu, ktorá rúcala a vysmievala provincionálnu úbohosť našej problematickej kultúry a najmä kultúry katolíckej.“¹

Pokroková talianska inteligencia pri hodnotení Croceho ako protivníka fašizmu mu často pripisovala oveľa viac, ako on v skutočnosti chcel povedať vo svojich prácach, a nevidela reakčné stránky jeho filozofie. „Rozumie sa — pokračuje Salinari — my sme vtedy nevideli, že jeho polemika proti pozitivizmu mala aj svoj negatívny aspekt, podcenenie vedeckého poznania, také osudné pre našu krajinu: táto polemika zahatala prielom, ktorý sa snažil urobiť pozitivizmus do humanitnej štruktúry našej kultúry, a zabrzdila progresívne kroky, aké sľubovalo toto prvé uvoľnenie. Vtedy sme nevideli, že jeho výzva k dejinám bola namierená k dejinám ideí a nie k reálnym silám, ktoré hýbu dejinami, a že teda táto výzva mala za úlohu aj okliešťovať a spraviť neškodnými historické požiadavky marxizmu. My sme vtedy nevideli, že on aj pri zdôrazňovaní hlavnej línie, hlavnej tepny európskej kultúry vykliešťoval heglóvskú dia-

¹ Salinari, V. Croce, *Filosofia, Poesia, Storia*. Milano—Napoli 1951. „Rinascita“ Anno VIII, No 12, dicembre 1951, p. 605.

lektiku a Vicov historizmus a so všetkou dôslednosťou vyštvával z našej kultúry historický materializmus, Marxovu a Engelsovu filozofiu.²

Croce stál za celé polstoročie v strede duchovného života Talianska. Bol uznávaným ideovým vodcom talianskeho buržoázneho liberalizmu a jeho evolúcia odzrkadľuje evolúciu buržoáznej ideológie v Taliansku.

Príčiny Croceho neobyčajnej popularity môžeme pochopiť iba tak, že budeme brať za východisko zvláštnosti vývoja krajiny a jej kultúry.³ Ako je známe, Taliansko do konca obdobia renesancie stálo v popredí európskeho myslenia a dalo svetu celý rad smelých a originálnych mysliteľov. No neskoršia dlhá nadvláda katolíckej reakcie mala za následok depresiu a stagnáciu filozofického myslenia v Taliansku, trvajúcu vyše dvoch storočí. Vicov génus, ktorý sa objavil v 18. stor., nebol docenený súčasníkmi. Tak vo filozofii, ako aj v historiografii panovali v prvej polovici 19. stor. tradičné kresťanské idey, pričom sa nové, z Nemecka a Francúzska šírené myšlienky využívali iba pre reštaurovanie starej ideológie. Iba v druhej polovici 19. stor., sa v súvislosti so vzrastom národného hnutia v období Risorgimenta začína obrodenie talianskej filozofie. „Impulzom tohto obrodenia bol na jednej strane vplyv heglovskej filozofie a na strane druhej — kritika tejto filozofie. Na čele „ľavého hegelianstva“ v Taliansku stáli Bertrando Spaventa a vynikajúci liberálny kritik De Sanctis. Z „neapolskej školy“ ľavých hegelianov, ktorej náhľady najvýraznejšie vyjadrili vo svojich prácach Spaventa a De Sanctis, vyšiel prvý nadaný taliansky marxistický mysliteľ Antonio Labriola.“⁴ Heglovskú filozofiu prijímali v Taliansku ako filozofiu pokroku a slobody, nepriateľsky zahrotenú proti klerikalizmu a monarchistickej reakcii.

No talianska inteligencia žila Heglovou filozofiou v tom čase, keď sa nemecké hegelianstvo nachádzalo už v štádiu rozkladu. Búrlivý rozvoj prírodných vied vyvolával zvýšený záujem o reálne veci, o pozitívne rozpracovávanie konkrétnych problémov. Filozofia absolútneho ducha nezodpovedala týmto potrebám, na európske spoločenské myslenie (včítane na historiografiu) začal silne vplývať francúzsky pozitivizmus. Taliansky pozitivizmus polovice 19. stor., ktorého najväčšími predstaviteľmi boli Carlo Cattaneo a Giuseppe Ferrari, bol bezprostredne spojený s republikánsko-demokratickým hnutím a namierený proti tradičnému špiritualizmu vo všetkých jeho rozmanitých formách. „Hnutie k pozitivizmu — píše P. Togliatti — bolo v podstate hnutie protiklerikálne a teda namierené k slobode. Snažili sa oslobodiť práve od podriadenia starým duchovným autoritám, od ich pokrytectva, od ich úzkeho politického konzervativizmu, od tej ideológie, na ktorej oni budovali svoju moc.“⁵

² Tamže.

³ Porov. Togliatti P., *Razvitie i krizis italskanskej mysli v XIX. veke*, *Voprosy filosofii* 1955, č. 5, 58.

⁴ Spinella M., *Nekotoryje aspekty razvitija sovremennoj filosofii*, *Voprosy filosofii* 1955, č. 3, 87.

⁵ Togliatti P., c. d., 69—70.

Jednako v procese svojho vývoja strácala pozitivistická filozofia postupne svoje pokrokové črty, do popredia začal vystupovať vulgárny naturalizmus, primitívny schematizmus, podceňovanie úlohy teoretického myslenia a slabo zakrytý agnosticizmus, vnútorne vlastný pozitivismu. Vo vzťahu k dejinám mohol sa pozitivismus ešte udržiavať dovtedy, kým historik obmedzoval svoje úlohy na zbieranie a počiatočnú vonkajšiu klasifikáciu faktov. No len čo vznikol problém širších zovšeobecnení a pozornosť historikov sa začala sústreďovať na otázky metodológie, prejavila sa úplná neuspokojivosť pozitivistických koncepcií. „Pozitivismus v oblasti štúdia dejín — píše taliansky bádateľ Alfredo Galletti — sa často prehrešoval chudobnosťou myšlienok a pedantizmom; v určitých prípadoch bol nadmieru nesmelý, v iných provokujúci a skončil tým, že potlačil intelekt, namiesto toho, aby ho podnecoval... Fakty! fakty! — do nekonečna opakovali pozitivistickí; no niet faktu, ktorému by nebolo možné dať do protikladu iný fakt, niet výskumu, ktorý by si nevyžadoval ďalší výskum, a preto *pozitívna* reťaz faktov rozrastá sa do nekonečna, od ohnivka k ohnivku, nikdy nenachádzajúc nejakú oporu, o ktorú by sa bolo možno zachytiť, nenachádzajúc hranicu, pri ktorej je potrebné sa zastaviť.“⁶

Skutočné vedecké vysvetlenie historických javov dal marxizmus. Sociálno-ekonomická zaostalosť Talianska bola vážnou prekážkou pre jeho rozšírenie v tejto krajine. Práce A. Labriolu jeho súčasníci dostatočne necenili a iba po desiatich rokoch od jeho smrti, keď sa v Taliansku rozšírilo komunistické hnutie, stali sa majetkom pokrokovej talianskej inteligencie. Preto boj proti pozitivismu nastolený zákonitým vývojom vedeckého myslenia začal v Taliansku nie marxizmus, ale pravé novohegeliánstvo, ktorého najväčšími predstaviteľmi boli Benedetto Croce a Giovanni Gentile. Sila Croceho filozofie bola v tom, že (hoci aj v abstraktnej forme) reagovala na najdôležitejšie, najpálčivejšie problémy súčasnosti. Croce bol určitý čas žiakom Labriolu a nachádzal sa pod silným vplyvom marxizmu. No nebol nikdy vnútorne blízky marxizmu, ale prevzal iba niektoré tézy historického materializmu, vykliešťujúc ich revolučný obsah. Antonio Gramsci, ktorý venoval Croceho filozofii jednu zo svojich najzaujímavejších prác, písal: „Ako marxistická filozofia bola prekladom hegelianizmu do jazyka dejín, tak je Croceho filozofia do značnej miery druhotným prekladom reálneho historizmu marxistickej filozofie do jazyka špekulácií.“⁷ Rozpustiť historický materializmus v „širšej“ idealistickej filozofii — to je hlavný cieľ Croceho. „Po nadšení a opojení z marxizmu, trvajúcim niekoľko mesiacov a prekonanom mojím kritickým duchom — písal neskôr Croce — vrátil som sa s upevnenou vierou k liberálnej tradícii, ku ktorej som patril.“⁸

⁶ Galletti A., *Natura e finalità della storia nel moderno pensiero europeo*, Milano 1954, 173, 183.

⁷ Gramsci A., *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Opere 2, Einaudi 1952, 199.

⁸ Croce B., *Il Marxista odierno*, Quaderni delle „Critica“ 1950, č. 17—18, 188.

Boj proti marxizmu je jadrom všetkej činnosti Croceho. Už roku 1890 uverejnil knihu *Historický materializmus a marxistická ekonómia*, v ktorej kritizoval základné tézy marxistickej teórie. Vtedy ho G. V. Plechanov odhalil ako protivníka dialektického materializmu a marxistickej ekonomickej teórie. V recenzii ruského prekladu Croceho knihy G. V. Plechanov napísal: „Croce hovorí o sebe, že sa v otázkach etiky „nevymanol spod moci kantovskej kritiky“ (str. 175). My dodávame, že „kantovská kritika“ zanechala hlboké trvalé stopy v celom jeho svetonázore. V tom je tajomstvo jeho „teoretických“ cvičení. On cíti, že *kantovstvo* je nezlučiteľné s Marxovými historickými a sociálno-politickými náhľadmi preniknutými duchom *materializmu*. No namiesto toho, aby sa dôsledne dištancoval od kantovstva alebo definitívne zavrhol marxizmus, Croce sa snaží sadnúť si medzi dve stoličky a pokúša sa pozmeniť marxizmus tak, aby konečne prestal protirečiť tomu, čomu on protirečiť nemôže. A tejto horlivej, no vonkoncom neproduktívnej práci sa u neho, ako aj u mnohých iných dáva nálepka kritiky. V dejinách ľudského myslenia sotva niekedy natoľko nezodpovedal názov tomu predmetu, ktorý mal označovať.“⁹

Croce bol duchovným otcom medzinárodného revizionizmu deväťdesiatych rokov 19. stor. Jeho vplyv otvorene priznávali aj E. Bernstein a G. Sorel.

Paralelne s tým, ako Croceho politický vývoj smeruje stále viac doprava, jeho výpady proti marxizmu stávajú sa zúrivejšími. O Marxovi napríklad napísal, že „jeho samochvála, že postavil dialektiku na nohy, ktorá u Hegla stála na hlave, bola iba žurnalistickou frárou, nezmyselnou tézou. Materialistické (alebo skôr ekonomicke) ponímanie dejín lichotilo autorom povrchných štúdií o dejinách, no nebolo prijaté ani jedným vážnym historikom“.¹⁰ A to bolo napísané v tom čase, keď už aj úhlavní nepriatelia marxizmu priznali, že Marx preukázal histórii neoceniteľné služby. Croce úplne upíeral Marxovi titul filozofa a vyhlasoval, že sám termín „historický materializmus“ obsahuje v sebe protirečenie, pretože materializmus je vraj antihistorický a dejiny sú antimaterialistické.¹¹

Croceho články uverejnené v čase prvej svetovej vojny (zhrnuté neskôr do zborníka *Taliansko v rokoch 1915—1918 (stránky o vojne)*), ideologicky pripravovali vznik fašizmu. Neskôršie, v období revolučného rozmachu, B. Croce, nalaňkaný revolučnými udalosťami, teoreticky a v určitej miere aj politicky napomáhal nastolenie fašistickej diktatúry v Taliansku. V tomto ohľade je charakteristické interview Croceho-senátora, poskytnuté v októbri 1923 a uverejnené pod nadpisom *Ochraňovať vernosť liberalizmu a úprimne pomáhať fašizmu*. V tomto čase vidí Croce vo fašizme jedinú alternatívu „revolučnej anarchie“ a vrúčne ho víta. „Keď liberáli nemali dostatok síl a statočnosti, aby samí zachránili Taliansko

⁹ Plechanov G. V., *Sočinenija* XI, 343.

¹⁰ Croce B., *Il Marxista odierno*. Quaderni della „Critica“ 1950, č. 17—18, 189.

¹¹ Croce B., *Scritti di storia letteraria e politica* IX, 3. vyd., Bari 1942, 286.

od hubiacej ho anarchie, musia robiť výčitky iba sami sebe, zvolať „mea culpa!...“ a taktiež uvítať a priznať blaho, nezávisle od toho, odkiaľ prichádza.“ Už po vražde Mateottiho hlasuje Croce v senáte za dôveru Mussolinimu a navrhuje mu dokonca ministerské kreslo.¹²

Hoci bol Croce nezmieriteľným nepriateľom marxizmu, jednako sa nestal fašistom. Od roku 1925 prešiel do opozície proti režimu a zostal v nej až do pádu fašizmu. No Croceho opozícia bola opozíciou pasívnou: nevedol aktívny boj proti fašistickým organizáciám, obmedzujúc sa na abstraktno-teoretickú kritiku fašizmu. Sloboda, ktorú žiadal Croce, bola iba abstraktným cieľom, iba neexistenciou prekážok ľudskému duchu, tvoriacemu nové, vyššie formy života, dobýjajúcemu nové, lepšie podmienky. Napriek všetkej obmedzenosti Croceho liberalizmu boli ľudia, ktorí ho vysvetľovali oveľa radikálnejšie, a to malo veľký pozitívny význam.¹³ Mussoliniho vláda nenávidela Croceho, no brala do úvahy to, že Croce bol svetoznámy filozof, a aj to, že veľký pozemkový magnát Croce mal značný vplyv v južnom Taliansku. Okrem toho nebola Croceho pasívna opozícia pre vládu nijak vážnejšie nebezpečná. Po skončení druhej svetovej vojny Croce zradil kladnú stránku svojho kréda, svoj antiklerikalizmus, zbližil sa s táborom katolicizmu a až do svojej smrti (roku 1952) podporoval vládnucu kresťanskodemokratickú stranu.

Kritiku Croceho filozofie považoval A. Gramsci za veľmi významnú a naliehavú prácu marxistov. „Podobná práca *Anti-Croce* mohla by nadobudnúť v súčasnej kultúrnej atmosfére takú dôležitosť a význam, akú mala práca *Anti-Dühring* pre generáciu pred prvou svetovou vojnou; stálo by za to, aby jej venovala skupina ľudí desaťročnú prácu.“¹⁴ Gramsci pritom upozorňoval, že nie je natoľko dôležité zaoberať sa ním ako filozofom určitého uceleného systému, ale podrobiť kritike Croceho činnosť ako teoretika estetiky a kritika umenia, ako kritika marxizmu a teoretika historiografie, ako moralistu a učiteľa života.¹⁵ V tomto článku sa obmedzíme na rozbor Croceho teórie „historizmu“, ponechávajúc stranou jeho koncepciu „eticko-politických dejín“, ako aj iné stránky croceánstva.

Problémy historickej vedy boli vždy stredobodom Croceho pozornosti. Croce aj začal svoje pôsobenie ako historik. V rokoch 1886—1892 intenzívne pracoval na otázkach dejín južného Talianska a vydal celý rad zaujímavých prác (*Neapolská revolúcia roku 1799*, *Divadlá v Neapoli od renesancie do 18. stor.*, *Neapolské rozprávky a legendy*). V týchto Croceho prácach ešte nebolo nič takého, čo by ich vynímalo nad priemer iných prác, založených na metodológii pozitívizmu. Len čo sa Croce podujal napísať prácu širšieho zamerania (*Španielsko v talianskom živote v období*

¹² Porov. C. M., Destler A., *Benedetto Croce and Italian Fascism*, The Journal of Modern History XXXIV, č. 4, 382—390, 1952.

¹³ O Croceho liberalizme porov. Abbate M., *La libertà al plurale*, Il Contemporaneo z 19. novembra 1955, 3—4.

¹⁴ Gramsci A., c. d., 200.

¹⁵ Tamže, 247.

renesancie) narazil na úplnú neuspokojivosť pozitivistickej metodológie a sústredil sa na otázky teórie. Podľa výstižného konštatovania Richarda Bírksa bola Croceho kríza odrazom všeobecnej krízy pozitivismu a naturalizmu v deväťdesiatych rokoch 19. stor. „V tom čase rádium rozbíjalo vedecký determinizmus, Euklidos bol nútený ustúpiť miesto nepochopiteľnej, no striktne dôslednej geometrii, v Nemecku začala historiografia svoj zápas plný klamných nádejí s problémom relativizmu a expresionistické umenie prorokovalo zásady impresionizmu.“¹⁶ V takýchto podmienkach stupňujúceho sa rozkladu buržoáznej filozofie a kultúry, pod vplyvom najrozmanitejších ideových smerov (včítane Hegla a Marxa, Vica a De Sanctisa, Sorella a Bergsona) prebiehalo ideové formovanie Croceho filozofických názorov.

Impulz, ktorý napomáhal Croceho prechod od histórie k filozofii, bola diskusia vedená v Taliansku o známej Bernheimovej knihe *Učebnica historickej metódy*. Významný taliansky historik Pasquale Villari uverejnil roku 1891 tri články, v ktorých sa dosť nejasne snažil odpovedať na otázku: „Je história vedou?“ Ako odpoveď na tieto články pripravil Croce článok, v ktorom v duchu pozitivismu jednoznačne hájil vedeckosť histórie. No potom nečakane zmenil svoj názor a v článku *Dejiny z hľadiska všeobecného ponímania umenia* postavil históriu do ostrého protikladu s vedou. Croce uvažoval takto: História musí byť buď vedou, alebo umením. Tam, kde sa osobitné zahrňuje do všeobecného pojmu, tam máme do činenia s vedou; tam, kde sa osobitné považuje aj za také, tam máme do činenia s umením. Pretože historiografia nevytvára všeobecné pojmy, ale reprodukuje osobitné v jeho konkrétnosti, nemôže byť uznaná za vedu. Teda historiografia je umením. Lenže sužety v umení môžu byť vymyslené a história opisuje iba realitu. Croce vychádza z ťažkostí tak, že odlišuje metódu a obsah. História a umenie majú identickú formu — predstavu zvláštneho, no rozdielny obsah (v prvom prípade — realita, ktorá sa skutočne stala, v druhom prípade — realita možná). No reálne je časťou sféry možného a tak je teda história časťou umenia. Croce sa týmto snaží budovať historické poznanie jedine na subjektívnej estetickej intuícii, ktorú on považoval za hlavnú formu aktivity ducha, a pretože podľa filozofického idealizmu nič neexistuje mimo ducha, za hlavnú formu existovania.

Croce skoro vybadal neuspokojivosť tejto koncepcie a čiastočne od nej upúšťa v prácach *Logika* (1909), *Teória a dejiny historiografie* (nemecké vydanie roku 1915, talianske roku 1917), *Dejiny ako myslenie a ako činnosť* (1938). Snaží sa zmierniť protikladné stavenie všeobecného k osobitnému, prevzaté ním od nemeckých novokantovcov. Croce správne zdôrazňuje, že individuálne sa určuje iba cez všeobecné, no robí záver, že nemožno dávať do protikladu filozofiu a históriu ako dve rozličné sféry a spojil ich do jedného celku, do jedného „individuálneho súdu“, v kto-

¹⁶ *Some historians of modern Europe*, vydal B. E. Schmitt, Chicago 1942, 69.

rom subjektom je individuálne a predikatívom všeobecno. Takto sa filozofia stáva časťou histórie. Croce každú realitu považuje za históriu a každú znalosť — za znalosť historickú.¹⁷ Filozofia je iba určujúcim prvkom v histórii; je to univerzálny prvok v myslení, konkrétne bytie ktorého je individuálne.

Croce sa snažil prekonať starý rozpor medzi historickým a logickým a správne konštatoval prvotnosť historického. Písal: „Keď chápeme vedu ako vedu prírodnú, potom dejiny sú základom vedy. No pretože dejiny sú základom prírodných vied a špeciálne závery, vyvodzované nimi z empirického materiálu a historických údajov, nemajú hodnotu teoretickú, ale hodnotu schematizácie, je jasné, že celý obsah pravdy prírodných vied — to je história. Preto sa prírodné vedy v minulosti nazývali prírodnou históriou. Dejiny — to je rozžeravená a rútiaca sa masa, ktorú skúmateľ prírody upevňuje a ochladzuje, preciedzajúc ju cez schematické triedy foriem a typov. Pred vykonaním tejto manipulácie musel skúmateľ prírody rozmýšľať ako historik.“¹⁸ Croce, ako vidieť z uvedeného citátu, správne konštatuje historičnosť všetkého existujúceho (nielen spoločnosti, ale aj prírody), no súčasne mystifikuje vedecké pojmy, ktoré u neho vystupujú iba ako „nástroj“ poznania, ako jednoduchá schéma a nie ako odraz existujúcich črt a stránok historickej reality. To nevyhnutne rodí nové protirečenia v jeho historiografickom a filozofickom myslení.

Croce ostro vystupoval proti tzv. „čistej filozofii“, odtrhutej od potrieb historického vývoja, ako aj proti „mŕtvej histórii“, „kronike“, pozbavenej myšlienky a ducha. Niekoľkokrát písal o svojom „odpore voči tzv. čistým filozofom, ignorantom, ktorí nepoznajú a nechcú poznať veci a ktorí redukujú filozofiu na scholastiku a využívajú ju iba ako prameň zisku“.¹⁹

Téza o jednote histórie a filozofie, keď by vychádzala z materialistických pozícií, nemohla by vyvolávať vážnejšie námietky, pretože ona je organicky vlastná historickému materializmu. No u Marxa a Engelsa sa hovorí o skutočných dejinách, o reálnom procese spoločenského vývoja. Historický materializmus skúma bytie ľudí ako objektívnu skutočnosť a ostro odcudzuje odtrhovanie filozofie, ideológie vcelku od tej objektívnej reality, odrazom ktorej ona je a ktorej slúži. Každá filozofia je historická nielen pre svoje začiatky, ale aj preto, že ona sama, tak ako ju postupne ovládajú masy, stáva sa historickou silou. Historický materializmus, redukujúc filozofiu na jej reálny historický základ, súčasne všemožne vyzdvihuje jej tvorivú, aktívnu úlohu vo vývoji spoločnosti.

U Croceho nachádzame niečo úplne iné. On mystifikuje tak dejiny, ako aj filozofiu. Preňho je pojem „dejiny“ ešte špekulatívnym pojmom. Jeho koncepcia má výlučne knižný, teoretický charakter. Croce, ideológ panu-

¹⁷ Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 3-e od, Bari 1938, 51.

¹⁸ Croce B., *Logica*, parte II, kap. V, Bari 1909, 242—243.

¹⁹ Citov. podľa Olgiati F., *Benedetto Croce e lo storicismo*, Milano 1953, 101.

júcej triedy, stavia sa chrbtom k objektívnej historickej skutočnosti, čo má za následok, že sám jeho boj proti „mŕtvej histórii“, „histórii — kronike“ odtrhnutej od života a boj proti abstraktnosti klasických filozofických systémov má abstraktný, teologický charakter. Croce kritizujúc Rickerta za jeho „metafyzický dualizmus“ faktov a hodnôt, jasne videl, že Rickertova koncepcia sa zakladá na „gnozeologickom dualizme“ prírody a ducha. No Croce kritizuje túto koncepciu nie zľava, ale sprava, z pozícií dôsledného idealizmu. Vyslovuje názor, že „jedinou realitou je dynamičnosť, činnosť, účelnosť, duch. To je cesta idealizmu alebo správnejšie, absolútneho špiritualizmu“.²⁰ Croce pomenoval svoju filozofiu „absolútnym historizmom“ a neustále zdôrazňoval, že život a realita sú dejinami, že mimo dejín nič neexistuje. To je úplne správna myšlienka. No Croce ju hneď mystifikuje, dodáva jej idealistický zmysel. Vysvitá, že realita (a teda podľa Croceho aj dejiny) — to je iba nekonečný, samovyvíjajúci sa duch. Croce ostro kritizoval osobu boha katolíckeho náboženstva, navrhoval „zabiť tento nespútaný subjekt, tohto nepoznatelného boha“, no iba preto, aby ho premenil „na ducha, ktorý je vzťahom alebo procesom vlastných rozdielov a ktorý ujasňuje sám seba v tomto procese“.²¹ Croce hovoril, že filozof ani zďaleka nepopiera boha, dušu, nesmrteľnosť, ale že ich iba chápe trochu inakšie ako nefilozof. Hlásal, že súčasná filozofia zahrnuje v sebe „všetku vážnu a úprimnú nábožnosť, aká len môže existovať vo svete“, pretože náboženstvo je iba „úsilím a snahou k očisteniu a vznešenosti“.²²

Povedané inými slovami, u Croceho „idea“, „duch“ nie sú ničím iným ako tým istým starým bohom, lenže „kriticky pochopeným“.

Tézu o historičnosti všetkého existujúceho vyzdvihuje Croce iba preto, aby upevnil pozície filozofického idealizmu. Za svoj cieľ považoval „odstránenie priehrady medzi dejinami človeka a dejinami prírody, no nie cestou podriadenia prvých (ako to robili deterministi) determinizmu a mechanizmu, pomocou ktorých boli falšované druhé, ale cestou pozdvihnutia posledných do duchovnosti prvých“.²³ Croce hlásal v abstraktnej forme spätosť teórie s praxou, no súčasne staval do príkreho protikladu teoretickú a praktickú aktivitu ducha. Popieral objektívny charakter zákonov vedy a považoval ich, podobne ako americkí pragmatisti, iba za prakticky užitočné nástroje, ktoré sú samy osebe pozbavené objektívneho obsahu. Rozdiel medzi históriou a prírodnými vedami nachádzal v tom, že metódou histórie je vyzdvihnúť individualitu javu pomocou vnútorného preniknutia, prežitia jeho života ako svojho vlastného, kým metódou vied je analýza a klasifikácia javov z vonkajšieho hľadiska.

No keď sú dejiny (res gestae) „aktivitou“ samovyvíjajúceho sa dyna-

²⁰ Croce B., *O tak nazývajemých suždeniach cennosti*. Logos S. Peterburg 1910, 31.

²¹ „*Critica*“, gennaio 1924, 52. Citov. podľa Olgiati F., c. d., 164.

²² Tamže, 191—192.

²³ Tamže, 271.

mického ducha, čo potom treba považovať za subjekt dejín? Ako spojiť aktivitu svetového ducha s činnosťou obyčajných smrteľníkov, obyčajných ľudí? To je otázka, ktorá vždy robila ťažkosť autorom logických koncepcií.

Croce považoval za výdobytok svojho „idealistického historizmu“ to, že „odstránil dualizmus jednotlivca a prozreteľnosti“.²⁴ V skutočnosti však toto staré protirečenie zostáva v plnosti aj u Croceho. Na jednej strane nachádzame u neho tézu, že dejiny tvoria ľudia, t. j. jednotlivci. „Ten, kto vylučuje jednotlivcov z dejín, nech sa len dobre rozhladá a určite zbadá, že on ich buď nevytlúčil, ako si to namýšľal, alebo že spolu s jednotlivcami likvidoval samotné dejiny.“ Hlásajúc tézu, že dejiny sú dejinami výtvorov ľudského ducha, Croce propaguje kult vynikajúcich osobností, vybranej „elity“. Hovorí, že „duchovné výtvary sa vždy rodia v mozgoch alebo srdciach geniálnych ľudí, umeleckých, špekulatívnych, praktických, morálnych, nábožných géniov; ony (tieto výtvary) v ich čistote si osvojujú a kultivujú vyvolení, spoločnosť dôstojne spravujúci ľudia a nakoniec sa tieto nimi podporované výtvary rozširujú ďalej, až sa dostávajú k tomu, koho menujú ľuďom“.²⁵

No Croce na druhej strane namieta proti životopisnému ponímaniu dejín a predpokladá, že nie sú dôležití sami ľudia, ale iba ich činy. Píše, že „historická realita je iba charakterom ľuďmi konaných činov a nie charakterom jednotlivcov“.²⁶ Z tejto správnej myšlienky robí Croce nesprávny záver, že vraj človek už nie je „tvorcom“ dejín, ale iba „predstaviteľom a symbolom činnosti“, že ľudia nie sú autormi, ale symbolmi svojich vlastných činov. Historická osobnosť stáva sa jednoduchým prejavom absolútneho ducha, pozbaveného čo aj len najmenej samostatnej úlohy a samy dejiny sa stávajú dejinami svetového ducha.²⁷ To je čiročistá mystika, ktorá má urobiť z dejín mŕtvu schému, povolanú na to, aby dokázala všemohúcnosť prozreteľnosti. Croce sa vysmieval apriórnym schémam starej „filozofie dejín“, no sám ich v konečnom dôsledku nevedel prekonať. V Croceho ponímaní je racionálny a postupný beh dejín iba inou formou starých teologických koncepcií.

Croceho idealistický „historizmus“ bol bezmocný v otázke vysvetlenia *historického procesu*. O nič lepšia nie je situácia pri jeho analýze *historických vedomostí* a pri pokuse vypracovať metodologické zdôvodnenie *historickej vedy*. Pri riešení tohto problému vychádzal Croce, podobne ako aj iný taliansky novohegelián Giovanni Gentile, z Heglovej tézy o totožnosti dejín a historiografie. Ako je známe, Hegel zdôrazňoval, že „historiografia vzniká súčasne s dejinami vo vlastnom zmysle tohto slova, činmi a udalosťami: existuje všeobecný vnútorný základ, z ktorého spolu vyrastajú“. Tam, kde niet subjektívnej histórie, historického výkladu,

²⁴ Croce B., *Storia della storiografia italiana nel secolo XIX. I*, Bari 1921, 29.

²⁵ Olgiati F., c. d. 131.

²⁶ Croce B., *Storiografia e idealità morale*, Bari 1950, 18.

²⁷ Porov. Croce B., *Filosofia e storiografia*, Saggi, Bari 1949, 144.

tam niet ani objektívnych dejín. Pre Hegla je tento názor úplne logický: u neho dejiny vystupujú ako samovývin absolútneho ducha a historiografia ako sebazpoznanie tohto ducha. Hegel si vysoko vážil históriu, ktorá má pre národ vždy veľký význam, nakoľko jej zásluhou si uvedomuje beh vývinu svojho ducha, vyjadreného v obyčajoch, zákonoch a výtvoroch... Bez histórie je jeho bytie v čase iba slepou a opakujúcou sa hrou svojvôle v rozmanitých formách. História zachytáva túto náhodnosť, vnáša do nej trvanlivosť, dodáva jej formy všeobecnosti a práve zásluhou toho nachádza pravidlo pre ňu a proti nej.²⁸ V zložitej idealistickej podobe je tu vyjadrená hlboká myšlienka, že bez historickej vedy je nemožné poznanie zákonov spoločenského vývoja a v dôsledku toho ani uvedomelé historické konanie.

No Heglova formulácia umožňovala jej subjektívno-idealistickú interpretáciu. Urobil to G. Gentile. G. Gentile, nazdávajúc sa, že svet existuje iba vo vedomí subjektu, úplne stotožnil dejiny s historiografiou (u Hegla je ich totožnosť iba relatívna) a došiel k záveru, že niet a ani byť nemôže žiadnych objektívnych historických faktov. „Vo vzdialených dobách sa ľudia rodili, rozmýšľali a pracovali, trpeli a boli šťastní, víťazili a trpeli porážky; no všetko to už dávno vymrelo práve tak ako tie kvietky, vôňou ktorých sa kochali títo ľudia za svojho života, alebo ako lístie, ktoré sa pred ich očami na jar rozzelenávalo a v jeseni opadávalo. Pamiatka o nich žije, no svet spomienok podobne ako svet fantázie je ničím; spomienka nie je o nič lepšia ako túžba.“²⁹ Vyzýval zrieknuť sa pojmu času a uznať úplnú subjektívnosť dejín, ktoré si každý historik vytvára odznova vo svojom vedomí. Podľa mienky G. Gentileho si každý historik môže „predstavovať minulosť po svojom“; minulosť je stará alebo nová podľa intelektuálneho vývinu mysliteľa, prameň minulých faktov je vo vlastnej osobe historika.³⁰

Táto koncepcia má za následok najbezuzdnejšiu subjektívnu svojvôľu a v podstate likviduje historickú vedu. Croce neprijal Gentileho názory. Hájil tézu, že každá história má charakter súčasnosti a často pritom zdôrazňoval, že „dejiny a historiografia nie je jedno a to isté“. Oni sú „súčasne jednotné a rozdielne, práve tak ako sa v poézii vášeň a poetičnosť, vedomie a intuícia spájajú a súčasne rozchádzajú v poňatí básnického vyjadrenia a lyrickej intuície“.³¹ No tento „rozdiel“ fakticky nič nevysvetľuje. Nakoniec aj vedomie, aj „básnická intuícia“ sú svojou podstatou subjektívne a historický proces prebieha nezávisle od vedomia historika. Jasne rozlišovať dejiny (t. j. objektívny historický proces) a historiografiu (t. j. historické vedomie) je jedine možné na základni materialistickej teórie odrazu, ktorú Benedetto Croce neuznával. U Croceho rozdiel medzi

²⁸ Hegel, *Sočinenija VIII*, M.—L. 1935, 58, 154.

²⁹ Gentile G., *The transcending of time in history*, Philosophy and History, Essays presented to Ernst Cassirer, Oxford 1936, 99, 103.

³⁰ Porov. tamže, 104.

³¹ Croce B., *Teoria e storia della storiografia*, Bari 1948, 297.

dejinami a historiografiou vystupuje iba ako rozdiel medzi svetovým duchom a individuálnym ľudským vedomím, pričom sa aj oni ustavične sto-tožňujú.

Uvedomujúc si neuspokojivosť opisnej, objektivistickej historiografie, Croce všemožne prízvukuje praktické potreby života, dokazuje, že história je povolaná nie na púhu registráciu faktov, ale že má slúžiť súčasnej skutočnosti. Poukazuje na to, že hoci by sa zdali chronologicky príliš vzdialené použité fakty, história je v skutočnosti vždy zameraná k súčasným potrebám.³² Historiografia oslobodzuje ľudí spod moci minulosti, dovoľuje im postaviť sa nad minulosť a v tom je jej obrovský praktický význam.

Benedetto Croce sa snaží odhaliť spätosť histórie s požiadavkami súčasnosti. Vystupuje proti „mŕtvej“ učenosti od života odtrhnutých vzdelancov, hoci jemu vôbec nepatrí priorita v tejto otázke. Práve tento postoj získaval Crocemu sympatie u mnohých vynikajúcich predstaviteľov buržoáznej inteligencie. No filozofický idealizmus zavádza Croceho aj v tejto otázke do neriešiteľných protirečení. Pretože pre Croceho je „reálna“ iba ľudská myseľ, popiera reálnosť historickej minulosti, keď o nej nikto v daný okamih neuvažuje. Každá história je súčasná, vyhlasuje Croce, no iba do tej miery, do akej žije v mojej mysli. Aký význam majú pre mňa teraz dejiny peloponézskej vojny alebo vojny Mitridatove? „Pre mňa v tomto okamihu žiaden; a teda pre mňa v tomto okamihu tieto dejiny nie sú dejinami, ale nanajvýš obyčajnými názvami historických kníh; stanú sa dejinami iba vtedy, keď ja v tom budem cítiť potrebnosť a budem o nich rozmýšľať.“³³

Croce kategoricky popiera možnosť napísania „objektívnej histórie“, založenej na štúdiu historických prameňov. Odkiaľ vy viete, že existoval umelec Polygnotos, keď sa nám nezachoval ani jeden jeho obraz? Hovorí, že sú o tom svedectvá súčasníkov. Nuž kto môže dokázať tieto svedectvá? Nikto. Z toho vyplýva, že to, čo ľudia nazývajú historickými prameňmi, sú v skutočnosti prázdne slová, obyčajné grafické znamienka, ktoré samy osebe mimo vnímajúcej ich mysle absolútne nič neznameniajú.³⁴ Croce dáva do príkreho protikladu „dejiny“ a „kroniku“. Dejiny — to je večne pulzujúci život ducha, a kronika — iba mŕtve dokumenty. Pretože podľa Croceho nič neexistuje mimo ducha, tak aj dokumenty, o ktoré sa nikto nezaujíma, vôbec neexistujú. Iba historikova myseľ dáva mŕtvej kronike nový život. Základná Croceho téza: „Duch je sám osebe dejinami; v každom svojom okamihu je tvorcom dejín a súčasne výsledkom celých predchádzajúcich dejín; takto duch obsahuje v sebe celé svoje dejiny, ktoré sú totožné s ním samým.“³⁵

Duch by mohol oživiť svoje dejiny aj bez vonkajších prameňov a doku-

³² Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 5.

³³ Croce B., *Teoria e storia della storiografia*, 5.

³⁴ Tamže, 9.

³⁵ Tamže, 16.

mentov, no on ich sám vytvoril preto, aby uľahčil svoju tvorivosť. Croce porovnáva úlohu historických dokumentov s úlohou kalendárov, poznámkových zošitov a pod. v individuálnom živote jednotlivca. Keď by sme stratili svoje poznámkové zošity, kalendáre, účty a pod., znamenalo by to pre nás veľa nepríjemnosti, no neznamenalo by to pre nás stratu seba-poznania, nezabudli by sme, kde žijeme a čo robíme. Podobne aj v dejinách ľudstva sú historické dokumenty iba poznámkovými zošitmi, podľa ktorých je možno ľahšie zistiť stav duše ľudstva v tom alebo inom okamihu. No samy osebe nič neznamenajú.

Keď všetko povedané preložíme do vedeckej, materialistickej terminológie, tak sa nám ukáže, že ide v podstate o to, že dejiny ľudstva sú jednotný, celostný proces, v ktorom každý daný stupeň vývoja, každé „súčasno“ nielen pripravuje prechod k novému, vyššiemu stupňu, ale aj obsahuje v sebe, v dialekticky „anulovanej“ podobe všetko minulé, celé predchádzajúce dejiny ľudstva. Keď si teda určitá epocha kladie určité otázky o minulosti, tak je to nakoniec podmienené samou minulosťou, samými predchádzajúcimi dejinami. A to, že ľudstvo môže tvoriť dejiny budúcnosti, hoci nepozná úplne dejiny minulosti, vysvetľuje sa primátom praxe pred teóriou, lebo historický proces je predovšetkým proces praktický a súčasnosť obsahuje v sebe minulosť aj vtedy, keď je táto teoreticky ešte neprebádaná. No Croce postavil dialektiku z nôh na hlavu, len aby sa vyhol praktickým revolučným záverom z tejto dialektiky. Tým, že rozpustil, rozriedil reálny historický proces v abstraktnom „duchu“ a ustavične stotožňoval heglóvsku absolútnu ideu s individuálnym vedomím, vniesol Croce do historickej vedy nepredstaviteľný zmätok.

Predovšetkým mystifikuje Croce pojem času v dejinách. Historik obyčajne pokladá čas za meniaci sa prvok: minulosť sa líši od súčasnosti a existuje nezávisle od nej; je to príčina, ktorá zanechala iba svoj následok. Croce absolutizuje nepretržitosť času a robí záver, že čas je nehybný. Večné súčasno (t. j. sám absolútny duch) obsahuje v sebe tak isto minulosť a budúcnosť. Croce tvrdil, že historiografia vôbec nepotrebuje pojem „čas“; tento pojem musí byť nahradený pojmom „proces“ alebo „vývoj“, ktoré sú nekonečné a vždy späté s určitou myšlienkou. Spolu s ideou alebo skôr fantáziou o tzv. všeobecných dejinách padá aj pojem času ako rámca dejín. Stavanie nespočetných procesov v súlade s nespočetnými hľadiskami, ktoré sa rodia rozvojom života, znamená v skutočnosti, že dejiny nemajú ani začiatok, ani koniec, ani čas.³⁶ Jedným slovom, dejiny sú mimo objektívneho rámca času.

Po čase sa dejiny ochudobňujú aj o príčinnosť a vedecké vysvetlenie faktov. Croce tvrdí, že „pojem príčiny je a musí zostať histórii cudzí, pretože sa zrodil na pôde prírodných vied“.³⁷ Nevyhnutnosť dejín je čisto logická v tom zmysle, že všetko v nich je stanovené myslením, no táto

³⁶ Tamže, 296.

³⁷ Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 16.

nevyhnutnosť nemá nič spoločného s reťazou príčinnosti. Dejiny nielenže sa neopakujú, ale aj ich procesy podobne ako materiálne objekty sú neklasifikovateľné. Keď fakt existuje iba potiaľ, pokiaľ je obsiahnutý myslením, je už tou samou skutočnosťou pochopený, pretože nemôže byť reálny fakt, podstata ktorého je neznáma, t. j. neobsahuje ju myslenie. Teda dejiny bez súvislosti príčin a následkov, dejiny rozriedené, rozpuštené v mimočasovom čine vedomia.

Keď sa z dejín vylučuje príčinnosť, je celkom prirodzené, že nezostáva v nich miesto ani pre zákonitosť. „Živá realita“ historického myslenia nemôže byť — podľa Croceho — sputaná žiadnymi zákonmi a zahrnutá do žiadnych formuliek. „Dejiny, podobne ako poézia, podobne ako morálne vedomie, ako myslenie, nemajú spravujúcich zákonov, podobných tým, aké formuluje človek v pozitívnych alebo prírodných vedách.“³⁸ Teda dejiny bez zákonitosti.

Keď sa z historiografie vylučujú pojmy času, príčiny, zákona, odpadá problém výberu a periodizácie historických faktov. „Pretože fakt je historický iba tým, *nakoľko* je obsiahnutý myslením, ďalej — nič neexistuje mimo myslenia, tak otázka o tom, ktoré fakty sú historické a ktoré nehistorické, nemá žiadneho významu, je nezmyselná.“ O objektívnej, vedeckej periodizácii dejín je zbytočné hovoriť. „Myslieť dejiny, to prirodzene znamená periodizovať ich, pretože myslenie je organizmus, dialektika, dráma a ako také má svoje obdobia, svoj začiatok, prostriedok, koniec a iné ideálne pauzy, ktoré sú nevyhnutné v dráme. No tieto pauzy sú ideálne, a preto neodlučiteľné od myslenia.“³⁹ Croce tvrdí, že každá periodizácia je ľubovoľná a relatívna, že historické epochy sú iba mnemotechnické znamienka a chronologická tabuľka nie je nič viac ako plagát v divadle: vyvoláva u nás potrebné asociácie, no sama osebe nič neznamená.⁴⁰

Croce vysmieva snahy historikov určiť špecifiku historických epoch. Historici hovoria o „prechodných obdobiach“, akoby každá epocha a dokonca každý okamih neboli prechodom, večným tvorcom nového života, alebo delia epochy na „organické“ a „kritické“, akoby každá epocha nebola súčasne aj organická aj kritická.⁴¹ Croce mal pravdu, keď vysmieval svojvoľné nálepky, ktoré filozofia dejín „nalepovala“ na historické obdobia. Hoci často hovorí o dialektike, jeho dialektika je formálna a často sa prerodzovala na čistú sofistiku. Croce nevidí kvantitatívne rozdiely jednotlivých období: nepretržitosť procesu vývoja zastierajú mu fázy postupnosti, kvalitatívne skoky; evolúcia u neho úplne pohlcuje revolúciu. Výsledok je ten, že máme históriu bez určitej periodizácie, históriu, v ktorej nemožno ani len povedať, čím sa líši jedno historické obdobie od druhého.

Keď Croce zavrhol príčinnosť a zákonitosť, prichádza k záveru, že je

³⁸ Croce B., *Storiografia e idealità morale*, Bari 1950, 91.

³⁹ Croce B., *Teoria e storia della storiografia*, 95, 98—99.

⁴⁰ Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 299.

⁴¹ Tamže, 298.

potrebné zrieť sa vôbec nárokov obsiahnuť „všeobecné dejiny“. Táto „gigantická postava“, hovorí Croce, trpí ťažkými, nevyliciteľnými chorobami, reťaz príčin a následkov, ktorá ju má spájať, je roztrhnutá na oboch koncoch, nakoľko nemožno poznať ani začiatok ani koniec dejín. Preto sú historici, voľky-nevoľky, nútení obmedziť sa na osobitné, zvláštne výskumy, no ani v nich si nemôžu nárokovať na konečnosť. „Platnosť všeobecných dejín, ako aj osobitných, na ktoré sa všeobecne rozkladajú — beda! — to nie je vonkoncom platnosť, ale deravé handry.“⁴²

Kde nás konečne privádza Benedetto Croce? K tým relativistickým a agnostickým koncepciám, proti ktorým bojoval. Po celý život kritizoval Croce iracionalizmus a pesimizmus. Tvrdil, že pesimizmus za nič nestojí, že v dejinách niet a ani nemôže byť nič iracionálneho, pretože sú určené duchom; hájil tézu nepretržitého historického pokroku, dokazoval absolútnu pochopiteľnosť historickej pravdy, písal, že historizmus nielenže nevedie k relativizmu, ale práve naopak, rozptyľuje relativizmus, pretože buduje pravdu na pevnej pôde dejín. Uvedené tézy priniesli mu slávu nezmieriteľného bojovníka proti skepticizmu, agnosticizmu a mystike. No v skutočnosti, ako správne poznamenáva F. Olgiati, „súčasný iracionalizmus, proti ktorému Croce vždy bojoval, je fatalistickým dôsledkom jeho vlastných zásad“.⁴³ Ved' čo môže robiť obyčajný smrteľník, z ktorého urobili hračku svetového ducha?

Zo správneho východiska, že poznanie minulosti slúži súčasnosti, robí Croce nesprávny záver, že vraj v histórii neexistuje nielen absolútna, ale ani relatívna objektívna pravda. Croce tvrdí, že cieľom historického výskumu „nie je kopírovať alebo opakovať realitu, ale odpovedať na otázky, riešiť teoretické problémy, neustále nastoľované realitou života“.⁴⁴ Croce nevidí skutočnosť, že práve hlboký, vedecký *odraz* určitých stránok dejinnej reality poskytuje odpoveď na otázky, ktoré nám donekonečna nastoľuje historický vývoj. Preto na otázku, kde hľadať pravú jednotu knihy o dejinách, Croce odpovedá: „Podľa všetkého v nás, v našom myslení, ktoré vrhá viac-menej jasné svetlo na určité procesy faktov a privádza k určitému tvrdeniu alebo súdu.“ Z toho uzatvára, že rozličné „histórie“ môžu byť napísané z pozícií rozličných hľadísk a všetky tieto hľadiská budú rovnako právoplatné, bez možnosti vyvrátiť jedno druhým.⁴⁵ Pre Croceho neexistuje taká vec, ako je chyba. Každá historická práca je pre neho v určitom zmysle pravdou, pretože je určitým stupňom sebanájdenia ducha. No ona je súčasne obmedzená a jednostranná a bude nevyhnutne prekonaná inými prácami, pretože duch je nekonečný. A ktorá koncepcia je najbližšie k pravde? Croce na túto otázku neodpovedá.

Croce v snahe nejako oddeliť ním obľúbenú „historickú subjektivnosť“

⁴² Croce B., *Historicisme pur et impur*, Revue de Métaphysique et de Morale, juillet—septembre 1950, 261.

⁴³ Olgiati F., c. d., 390.

⁴⁴ Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 129.

⁴⁵ Croce B., *Storiografia a idealità morale*, 102.

od „falšovania dejín“, dištancuje sa od krajného skepticizmu Teodora Lessinga a píše, že jeho vlastná „historická subjektivnosť“ je súčasne aj „objektívnosť“, hoci aj neuznáva, že historický pojem odráža určitý, mimo ducha existujúci objekt. Objektívnosť historika v Croceho ponímaní je v tom, že pri realizácii „historickej rekonštrukcie“ „má povinnosť voči logike a voči dokumentu; logika nesmie byť protirečivá a dokument nesmie byť pozmenený“. No dejiny možno prekrucovať aj bez porušovania poučiek formálnej logiky a bez skresľovania konkrétnych dokumentov, „iba“ ľubovoľným ich vysvetľovaním. To v skutočnosti potvrdzuje aj sám Croce: pri rozbere článku, autor ktorého navrhuje prepracovať celé dejiny Anglicka v tom zmysle, že za Karola I. dosiahlo rozkvet a anglická revolúcia znamenala začiatok úpadku, Croce poznamenáva, že to „nie je vlastne falšovanie dejín, ale skôr logický následok nesprávneho ideálu“. Ale keď v nemeckej učebnici dejín je umiestnený obrázok Venuše Milétskej s vysvetlením: „Hlava nordickej ženy“ — to je už naozaj falzifikácia.⁴⁶

No takéto „vymedzenie“ sotva môže niekoho uspokojiť. Prirodzene, že existuje obrovský rozdiel v morálnom vzťahu medzi človekom, ktorý *uveďomele*, vedome a zámerne falšuje dejiny, a čestným vedcom, ktorý prichádza k chybným záverom v dôsledku chybnosti svojej metodológie a svojich politických názorov. No pritom všetkom je to rozdiel subjektívneho rázu. Pomáha hlbšie pochopiť príčiny dopustených skomolenín, no nemôže zmeniť objektívny výsledok. História, napísaná človekom, ideálom ktorého je návrat do kamennej doby, nestane sa od toho pravdivou, že jej autor je subjektívne čestný. No nakoniec aj sám Croce zavrhol celou svojou činnosťou svoju vlastnú teóriu: keď sú všetky koncepcie jednako právoplatné, odpadá tým nevyhnutnosť vedeckej kritiky; a zatiaľ si Croce získal popularitu práve svojou kritickou pôsobnosťou.

Croce uznáva a zdôrazňuje „súčasnnosť“ každej histórie, no súčasne ostro vystupuje proti marxistickej téze o straníckosti historiografie. Vychádzajúc zo svojho dogmatického rozdelenia „praktickej“ a „teoretickej“ aktivity, Croce tvrdo odsudzuje každú „stranícku historiografiu“, ktorá údajne nikdy nevychádza z vnútorných potrieb myslenia, ale z požiadaviek straníckej politiky a jej kritériom ako jednej z foriem propagandy nie je pravda, ale úspech.⁴⁷ Croce nechce pochopiť, že straníckosť revolučnej triedy nielen neprotirečí požiadavkám vedy, ale práve naopak, vyvíera z nich. Jeho ideálom je „filozofická historiografia“, ktorá sa ani nestráni zovšeobecňovania, ani nevyjadruje bezprostredné stranícke vášne, ktorá „je súčasne zápalistá a ľahostajná, horúca a chladná“. Je to nadstranícka, všeobsahujúca liberálna historiografia. História musí všetko pochopiť a všetko ospravedlniť, ale v žiadnom prípade nie súdiť a nie tresť.

⁴⁶ Croce B., *Scritti di storia letteraria e politica XXXII*, Bari 1939, 180, 182.

⁴⁷ Porov. Croce B., *La storia come pensiero e come azione*, 175—177.

Croce prirodzene má pravdu, keď dokazuje, že historická veda nesmie byť slúžkou bežnej politiky a letnej politickej konjunktúry. Vo svojich *Dejinách talianskej historiografie* ostro kritizoval fašistické falzifikáty dejín, vysmieval „metódu zneužívania dejín podľa toho, odkiaľ vietor fúka“. No Croceho „všeobsahujúci“ objektivismus bol v podstate iba maskou jeho buržoázneho liberalizmu. Heglovu poučku „všetko skutočné je rozumné a všetko rozumné je skutočné“, ktorú rozvinul ďalej historický materializmus v revolučnom smere, interpretuje Croce v čisto „ochrannom“, konzervatívnom duchu, v duchu ospravedlnenia všetkého existujúceho. Pre Croceho sú *celé* dejiny pozitívne a racionálne, v nich je všetko rovnako nevyhnutné a rovnako dobré, pretože všetko v nich je určené duchom. Tým, že taliansky historik zamenil heglovskú dialektiku protikladov svojou vlastnou „dialektikou rozdielov“ zotrel aj ostrosť, aj hĺbku sociálnych konfliktov. Croce, ktorý „dobro a zlo vníma ľahostajne“, mysliac, že pochopiť znamená ospravedlniť, stáva sa nevyhnutne apologetom úspechu a sily.

Croce neustále hovorí o pokroku. No pojem pokroku má zmysel iba v súvislosti s konkrétnym historickým procesom, ktorý pozná aj obdobia reakcie, aj ústupy, aj kľukaté cesty. Croce nič podobné neuznáva, a preto sa idea pokroku stáva v jeho filozofii nezmyselnou. Croceho teória „nemôže byť založená na ničom, iba ak na skutku viery“.⁴⁸ Ona úplne vylučuje problém historickej zodpovednosti a do značnej miery podporuje náladu pokornosti, kvietizmu. „História — písal Croce v závere svojich *Dejín Európy v 19. storočí* — nesúdi ani nekarhá idey nejakého protivníka alebo inak zmýšľajúceho; ona iba hovorí tým, ktorí myslia v zhode s ňou: Pokračujte aj naďalej v tu naznačenej ceste, venujúc sa tejto práci úplne, každý deň, každú hodinu, vo všetkej svojej činnosti; umožnite pôsobiť božskej prozreteľnosti, ktorá pozná viac ako my hriešnici a pôsobí spolu s nami, v nás a nad nami.“⁴⁹ Ináč povedané, komentuje túto myšlienku A. Galletti, „skloňte hlavu pred tajuplným rozhodnutím Všemohúceho a mlčte!“⁵⁰

Croceho „historizmus“ má vyhranený konzervatívny politický zmysel. Je zahrotený proti marxizmu a robotníckemu hnutiu. Benedetto Croce prijal Heglovu tézu, že celé dejiny sú dejinami slobody. V podmienkach fašistickej diktatúry v Taliansku znela značne pokrokovito. No pre Croceho je sloboda iba všeobecným, abstraktným princípom, ktorý existuje a pôsobí všade. Je to iba pohyb, vývoj, proces, výsledky ktorého sú úplne ľahostajné. Bez väčšieho úsilia pozorujeme tu podobnosť takéhoto chápania slobody s Bernsteinovou formuláciou, ktorá sa u neho stala východiskovým bodom: „Hnutie je všetko, konečný cieľ — nič.“ Croce veľmi rozhodne

⁴⁸ Albergiani F., *Lo storicismo di Benedetto Croce*, Atti della Accademia di scienze, lettere e arti di Palermo, serie quarta, zv. XIII, časť II., 2. fasc., Palermo 1953, 312.

⁴⁹ Croce B., *Storia d'Europa nel secolo XIX*, 2-e od., Bari 1932, 362.

⁵⁰ Galletti A., c. d., 360.

vystupuje proti všetkým požiadavkám, nastoleným svojho času revoľučnou buržoáziou. Požiadavku rovnosti vyhlasuje za utópiu a dokazuje, že rovnosť medzi ľuďmi je nemožná, pretože „úplná rovnosť“ je možná iba v matematike. Bratstvo sa u neho stáva prázdnyim slovom. Slobodu chápe nie ako „úzko právnu zásadu“, ale ako „zásadu sveta“. Všetci ľudia sú slobodní už vzhľadom na to, že žijú a rozmyšľajú. „Z myšlienky, že sloboda je najvyšším zákonom, vyplýva, že ona je absolútna, t. j. že je nezávislá od všetkých faktických podmienok. Žiadať slobodu, ktorá by bola nielen formálna, ale aj faktická, a podľa toho určovať jej dokonalosť a podstatnosť, znamená nemať najmenšej predstavy o tom, čo je to sloboda.“

Jedným slovom, Croceho sloboda je formálno-filozofickou zásadou bez reálneho obsahu. Človek vo väzení je tak isto slobodný ako človek na tróne, pretože túto mystickú slobodu nemožno ani odobrať ani obmedziť. Croce kategoricky popiera marxistickú tézu, že ľudia môžu využívať skutočnú slobodu iba vtedy, keď majú prostriedky na jej realizovanie. Croce vyhlasuje, že to „nie je filozofická pravda, ale praktický čin“.⁵¹ Tak sa koniec koncov realizuje sľubovaná „totožnosť“ teórie a praxe! Holá špekulatívnosť, ktorá zakrýva reakčné snaženia panujúcej triedy — to je konečný záver z „filozofie historizmu“ Benedetta Croceho.

Treba súhlasiť s hodnotením známeho amerického teoretika dejín M. Mandelbauma, ktorý o Crocem napísal: „Videli sme, že Croceho teória vo svojich raných etapách obsahovala podstatnú nedôslednosť, podmienenú jeho snahou dokázať, že historické poznanie odhaľuje to, čo sa skutočne stalo, a súčasne dokázať, že toto poznanie je intuitívne. Túto nedôslednosť prekonal iba tak, že odhodil ideál historickej objektívnosti. Relativizmus, ktorý vtedy ovládal jeho teóriu, snažil sa zoslabiť odvolávaním sa na absolútnu podstatu ducha. No táto Croceho výzva nemôže, ako sme videli, riešiť konkrétny problém, ako rozlišovať, ktoré historické sudy sú viac a ktoré menej pravdivé. Preto filozof, ktorý chce ujasniť ten fakt, že historici disponujú nejakým použiteľným kritériom historickej pravdy, musí nechať Croceho a obrátiť sa k inej, presnejšej teórii.“⁵²

Benedetto Croce nesporne zohral poprednú úlohu v talianskej kultúre, v jej očisťovaní od provincializmu a uzamknutosti.⁵³ Jeho práce obsahovali početné výpady proti fašizmu a taktó napomáhali v rokoch fašistickej tyranie formovanie sebavedomia pokrokových síl v krajine. Croceho teória pomohla talianskym historikom vyhnúť sa do určitej miery vplyvu vulgárneho sociologizmu, ktorý bol veľmi rozšírený v niektorých iných krajinách. Vulgárny sociologizmus uzatváral dejiny do pancierových schém. Všetko uvedené pomáha nám pochopiť úctu, s ktorou sa k B. Crocemu obracia mnoho talianskych historikov.

⁵¹ Croce B., *Storiografia a idealità morale*, 58, 59.

⁵² Mandelbaum M., *A Problem of Historical Knowledge*, New York 1938, 57.

⁵³ Porov. Gramsci A., c. d., 216, 217; Galletti A., c. d., 309, 324.

Croceho „historizmus“ nie je skutočným historizmom. Croce redukoval dejiny ľudstva na dejiny ducha a touto skutočnosťou vyklieštil objektívny význam historického procesu, do krajnosti ho zúžil a ochudobnil. Jeho historizmus zostal všeobecnou abstraktnou zásadou, ktorá nevychádzala za rámec teologicko-špekulatívnej fázy historického myslenia a nemohol sa uplatňovať pre štúdium konkrétnych dejín.⁵⁴ V konečnom dôsledku vysvetľuje sa to Croceho triednou, politickou obmedzenosťou. Croceho „historizmus“, ako na to správne poukázal A. Gramsci, bol iba jednou z foriem politického moderantizmu, neusilujúceho sa o nastolenie nového, ale o zachovanie starého. Základňou, z ktorej Croce viedol polemiku proti každému „negovaniu“ v histórii, proti ideám revolúcie a radikálnej obnovy spoločnosti, je vyhranený politický konzervativizmus.⁵⁵

Croceho koncepcia podrobuje sa kritike z rozličných stránok. Katolicizmus mu nemôže odpustiť jeho výpady proti „transcendentnosti“ a bohu. Pápeš Pius XII. hovoril na audiencii, poriadanej na počesť účastníkov X. medzinárodného kongresu historických vied: „Termín „historizmus“ označuje filozofický systém, ktorý nepozná v celej duchovnej realite, v poznaní pravdy, v náboženstve, v morálke a práve nič okrem zmeny a evolúcie a ktorý teda zavrhuje všetko absolútne, disponujúce nemennou, večnou hodnotou. Takýto systém je prirodzene nezlučiteľný s katolíckym svetonázorom ako vôbec s každým náboženstvom, ktoré uznáva osobného boha.“⁵⁶ Kardinál F. Olgiatei vo svojej knihe *Benedetto Croce a historizmus* prichádza po detailnom rozbere protirečení v Croceho teórii k záveru, že si Croce nezasluhuje ani meno filozofa a ani meno historika, pričom jednou z príčin Croceho neúspechu je podľa mienky Olgiateiho to, že uňho „neexistuje náboženské cítenie“.⁵⁷

Z principiálne iných pozícií vychádza marxistická kritika. Marxisti uznávajú určité zásluhy Croceho a kritizujú idealizmus a abstraktnosť jeho teórie, ukazujú jej nezlučiteľnosť s požiadavkami súčasnej vedy, jej hlbokú nenávisť k historickému materializmu. „Hoci idealizmus Croceho aj ochraňoval naše práce z oblasti dejín od nebezpečia chýb rozšírených na iných miestach, no súčasne s tým — píše Ernesto Ragionieri — odvádza od pozorného štúdia mnohých otázok primárnej dôležitosti.“⁵⁸ Keď Benedetto Croce mal na začiatku svojej činnosti určitý kladný vplyv na rozvoj talianskej kultúry, tak neskoršie bolo croceánstvo jednou z najväč-

⁵⁴ Porov. Gramsci A., c. d., 216, 217; Galletti A., c. d., 309, 324.

⁵⁵ Porov. Gramsci A., c. d., 221. Nemôžeme súhlasiť s mienkou O. L. Vajnštejna, ktorý správne konštatujúc Croceho nároky stáť „mimo stranu“, píše: „Fakticky on stojí mimo skutočnosti“ (Vajnštejn O. L., *Novejšaja buržuaznaja literatura po istorii istoričeskoj nauki*, Voprosy istorii 1956, č. 3, 148). Croceho „olimpionský“ tón nemôže zatieniť tú skutočnosť, že Croce stál na úplne určitých (značne konzervatívnych) politických pozíciách.

⁵⁶ *Discours de Sa Sainteté le Pape XII au X-ème Congrès International des sciences historiques 7. septembre 1955*, Cité du Vatican, 7.

⁵⁷ Olgiatei F., c. d., 36.

⁵⁸ Ragionieri E., *La disputa storica, Il Contemporaneo* z 24. septembra 1955, 3.

ších prekážok jej rozvoja po línii pokrokovej. Hoci v posledných rokoch vplyv Croceho v Taliansku značne ochabol (vytláča ju na jednej strane marxizmus a na strane druhej — kresťanský špiritualizmus, existencializmus a neopozitivismus), je ešte predsa dosť silný a boj proti nemu zostáva naliehavou úlohou marxistov.

Sám Croce vo svojej praxi historika na každom kroku opúšťal pozície svojej teórie. Známy taliansky historik, Crocemu priateľsky naklonený profesor Federico Chabod uvádza, že u Croceho medzi niektorými teoretickými poučkami a konkrétnymi prácami ako historika existuje nedorozumenie.⁵⁹ To konštatujú aj Croceho protivníci.

Croce nastolil celý rad pálčivých metodologických otázok, znepokojujúcich súčasné historické myslenie, no nevyriešil správne tieto problémy. Správne konštatoval nevyhnutnosť spätosti histórie a filozofie,⁶⁰ ostro kritizoval primitívnu faktografiu empirických historikov, správne zavrhol metafyzickú teóriu historickej príčinnosti, no napriek tomu nepodal vyhovujúce riešenie týchto problémov, ich podstaty. Stotožňovanie histórie a filozofie na základni idealizmu znamená redukovanie celej histórie na dejiny myslenia. Téza o „súčasnosti“ histórie sa zahaluje primitívnou modernizáciou a využíva sa na zdôvodnenie subjektívnej svojvôle v historickej vede. Samo prízvukovanie protirečivosti historického poznania, sprevádzané popieraním objektívneho charakteru historickej pravdy, vedie podľa našej mienky nevyhnutne k vede nepriateľskej skepticismu a relativizmu.

Z ruského originálu „Ob istorizme Benedetto Croce“, Voprosy istorii 1954, č. 10, preložil F. Gondor.

⁵⁹ Chabod F., *Croce storico*, Rivista storica italiana 1952, zv. IV, 487.

⁶⁰ Porov. Berr H., *La synthèse en histoire*, 1953, 285; Olgiati F., c. d., 130; Galletti A., c. d., 309; Abbagnano N., *L'ultimo Croce e il soggetto della storia*. Rivista di filosofia XLIV, č. 3, Luglio 1953, 303.